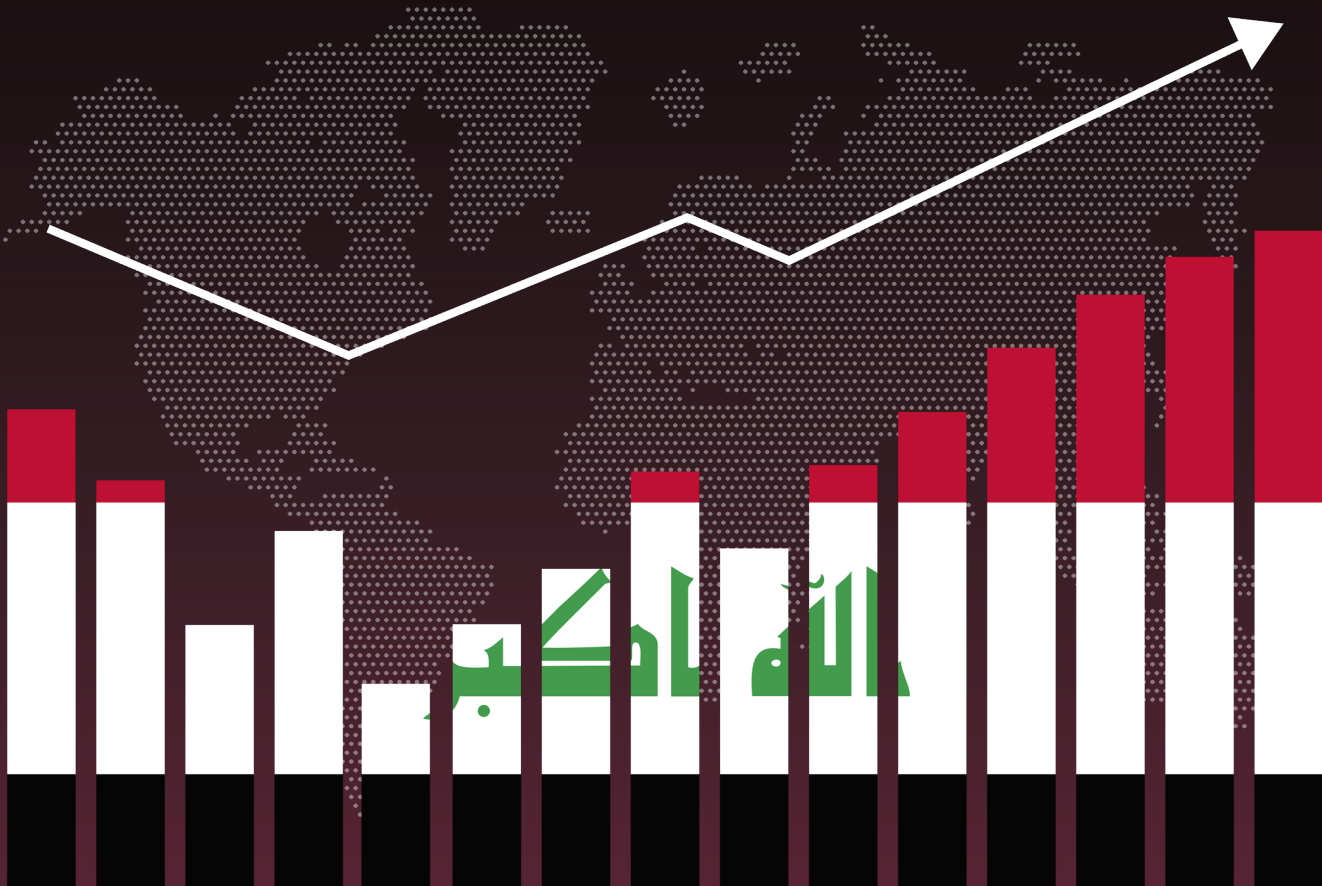

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

سیاست تجاری عراق

شناسنامه گزارش

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عنوان:

سیاست تجاری عراق

مدیریت اقتصاد کلان و آینده پژوهی

تاریخ انتشار: دی ۱۴۰۱

واژه‌های کلیدی: اصلاحات اقتصادی، توسعه پایدار، هیئت سرمایه‌گذاری، موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد، اتحادیه‌های تجاری، بازار انرژی‌های فسیلی

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵

فهرست مطالب

۶	خلاصه مدیریتی
۷	مقدمه
۹	بخش اول) تجارت و اقتصاد عراق در یک نگاه
۱۸	بخش دوم) ارزیابی سیاست تجاری عراق
۲۲	بخش سوم) روابط تجاری ایران و عراق
۲۷	بخش چهارم) پیشنهادهای و توصیه‌های سیاست‌گذاری

خلاصه مدیریتی

- عراق دومین واردکننده محصولات ایرانی پس از چین است که اهمیت استراتژیک این کشور را برای ایران نشان می‌دهد؛ به ویژه اینکه روابط تجاری ایران و عراق (هر چند فارغ از تأثیرات منفی تحریم‌ها علیه ایران نبوده)، به جز در سال ۹۸-۱۳۹۷ پیوسته صعودی بوده است.
- با توجه به مذاکرات میان ایران و عراق برای افزایش حجم مبادلات تجاری خود به ۲۰ میلیارد دلار، از ۱۴ میلیارد دلار کنونی، مجموعه‌ای از اقدامات در حوزه‌های سیاست‌گذاری، تجاری، حمل‌ونقل، آموزشی، زیرساختی، استانداردها و بانکی و مالی از سوی هر دو کشور ضروری است. از آن جمله:
- به واسطه تحریم‌ها علیه ایران، عراق در پرداخت بدهی خود بابت خرید گاز و برق از ایران با مشکل روبه‌رو بوده است؛ از مطالبات دولت ایران نزد بانک‌های عراق می‌توان به عنوان منبع فاینانس پروژه‌های شرکت‌های ایرانی در عراق استفاده کرد.
- فرسودگی روش‌ها و ابزارهای کشاورزی عراق احتمالاً این کشور را به بازاری مهم، هم از نظر خدمات مشاوره‌ای و هم از حیث به روز کردن تجهیزات کشاورزی تبدیل خواهد کرد. علاوه بر فروش تجهیزات کشاورزی به عراق از سوی شرکت‌های ایرانی، احداث خطوط تولید این ماشین‌آلات در عراق (با شرط تضمین فروش آن‌ها از سوی دولت عراق) می‌تواند فرصت مناسبی برای تعمیق روابط اقتصادی دو کشور باشد.
- یکی از زمینه‌های توسعه همکاری حوزه راه و ساختمان‌سازی است. فرسودگی زیرساخت‌های جاده‌ای و ساختمانی عراق به واسطه جنگ، سبب شده تا دولت عراق توجه ویژه‌ای به این حوزه داشته باشد.
- بهره‌گیری از فرصت تمایل دولت عراق به انعقاد توافقات تجاری با کشورهای منطقه، مستلزم افزایش واردات از عراق است؛ بدون در نظر گرفتن صادرات انرژی از ایران، در شرایطی که عراق در حوزه کالایی با تراز تجاری به شدت منفی روبه‌رو است، احتمالاً بغداد تمایلی به انعقاد توافق تجارت ترجیحی با ایران نخواهد داشت. سیاست‌گذاران ایرانی در تمام سطوح می‌توانند از شرایط گذار و بازتعریف وضعیت تجاری-اقتصادی عراق برای پیشبرد یک قرارداد تجارت ترجیحی میان دو کشور بهره ببرند تا زیرساخت نهادی ضروری جهت توسعه روابط ایجاد شود.
- تجارت خدمات یکی از حوزه‌های کمتر پرداخته شده در روابط میان ایران و عراق است. در حالی که در برخی حوزه‌ها مانند توریسم مذهبی فعالیت‌هایی از سوی ایران صورت گرفته که آن هم کمتر جنبه اقتصادی داشته است، در حوزه‌های دیگر مانند توریسم درمانی کشور ایران از پتانسیل‌های بالایی برای ارائه خدمات به اتباع عراقی برخوردار است. فقدان زیرساخت‌ها و شرکت‌های ارائه دهنده خدمات آسیب‌های مهمی به این مسئله وارد کرد. این امر می‌تواند توسط بخش خصوصی مورد توجه قرار گیرد.

مقدمه^۱

هم‌زمان با اعمال تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران، عراق به واسطه مرز طولانی و پیوستگی‌های قومی و مذهبی با ایران، به لحاظ اقتصادی برای ایران اهمیت داشته است. فرسودگی و کاستی‌های زیرساختی این کشور و ناتوانی بغداد در تأمین نیازهای روزمره جامعه ۴۰ میلیونی عراق، فرصت مناسبی را در اختیار بخش‌های دولتی و خصوصی ایران قرار داده تا از نفوذ سیاسی و اجتماعی خود در جهت توسعه روابط تجاری با عراق بهره‌جوید. در نتیجه، همسایه غربی به بزرگترین مقصد صادراتی ایران، پس از چین تبدیل شده است؛ به طوری که حجم تجارت کالا و انرژی ایران و عراق به ۱۴ میلیارد دلار رسیده است. علیرغم برخورداری عراق از منابع عظیم نفتی و افزایش تولید و صادرات آن، افزایش روزافزون هزینه‌های جاری دولت مانع از تأمین منابع لازم برای بازسازی عراق شده است؛ در این شرایط دولت عراق با هدف پاسخگویی به نیازهای توسعه‌ای این کشور مجموعه گسترده‌ای از اصلاحات در عرصه‌های حکمرانی، اقتصادی و اجتماعی را در قالب اسناد بالادستی خود تدوین کرده است. در حوزه اقتصادی تأمین منابع لازم برای بازسازی عراق از طریق جذب سرمایه‌گذاری خارجی، افزایش تولید و کارایی در بخش نفت، کاهش هزینه‌های جاری دولت، تقویت بخش خصوصی و درگیر کردن آن در فرایند بازسازی (تأمین کالاهای مصرفی، کشاورزی و امنیت غذایی، اشتغالزایی و صنعت ساختمان) و همگرایی اقتصادی منطقه‌ای را در دستور کار قرار داده است.

در پژوهش حاضر، پس از نگاهی کلی به وضعیت اقتصادی و تجاری عراق، اسناد توسعه‌ای این کشور بررسی شده و سپس به مناسبات تجاری آن با شرکای عمده پرداخته شده است؛ با استناد به نتایج این دو بخش تلاش شده یک ارزیابی کلی از سیاست تجاری عراق و رؤس برنامه‌های این کشور در این حوزه ارائه شود. در بخش چهارم روابط تجاری ایران و عراق مورد بررسی قرار گرفته است و در نهایت برخی پیشنهادات برای ارتقاء این روابط و توسعه روابط تجاری دو کشور طرح شده است.

تجارت و اقتصاد عراق در یک نگاه

عراق یکی از مهمترین همسایگان ایران در حوزه تجارت خارجی است که وجود مرز مشترک طولانی و روابط تاریخی کمک کرده است تا به ویژه طی سال‌های گذشته یکی از مقاصد مهم کالاهای ایرانی به شمار آید. این کشور با مساحت ۴۳۷ هزار کیلومتر مربع و جمعیت ۴۰ میلیون نفری، در مرزهای غربی ایران واقع شده و با ترکیه، سوریه، عربستان سعودی، اردن و کویت مرز مشترک دارد. کشور عراق صاحب

۱- ذکر این نکته ضروری است که با توجه به شرایط حاکم بر عراق در ۴۰ سال گذشته، این کشور در زمینه برنامه‌ریزی استراتژیک با ضعف شدیدی روبه‌رو است. تنها در سال‌های اخیر دولت عراق تلاش‌هایی برای تدوین برنامه‌هایی برای ترسیم خطوط آینده اقتصاد کشور صورت داده است. با توجه به این مسئله محدود برنامه‌های مدونی که در دسترس قرار دارد، عموماً کلی و فاقد جزئیات و چشم‌اندازهای عملیاتی هستند. از سوی دیگر، عدم عضویت عراق در سازمان تجارت جهانی به معنای فقدان ارزیابی‌های مدون و ساختارمند نهادهای بین‌المللی از سیاست‌های تجاری این کشور نیز هست که منجر به ضعف داده‌های موجود در این حوزه هم شده است. علیرغم این مشکل‌ها، پژوهش حاضر کوشیده است خطوط کلی اقتصادی و سیاست تجاری عراق را از دو سند توسعه‌ای و یک قانون در خصوص سرمایه‌گذاری خارجی استخراج کند و داده‌های تجارت خارجی این کشور را نیز از منابع پراکنده جمع‌آوری کند تا تصویر حتی الامکان کاملی از سیاست تجاری این کشور فراهم آورد.

پنجمین ذخایر اثبات‌شده نفت دنیا با ۱۴۰ میلیارد بشکه بوده و با استخراج ۶ میلیون بشکه نفت در روز، دومین تولیدکننده بزرگ نفت در اوپک به شمار می‌آید. با توجه به مصرف پایین داخلی عراق (کمتر از یک میلیون بشکه در روز) صادرات محصولات گروه نفتی با فاصله زیاد (۹۷ درصد کل صادرات) مهمترین تجارت خارجی این کشور را تشکیل می‌دهد.

طبق آمارهای سازمان تجارت جهانی، در سال ۲۰۲۰ تولید ناخالص داخلی عراق ۱۷۲,۱۹۹ میلیارد دلار بوده است که سرانه آن به عدد ۵۲۱۰ دلار می‌رسد. موازنه تجارت خارجی این کشور معادل ۱۴/۸- درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور در سال ۲۰۲۰ بوده است. سرانه تجارت خارجی عراق در بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۰ بالغ بر ۱۷۶۳ دلار بوده و سهم تجارت از تولید ناخالص داخلی آن در همین بازه زمانی به ۳۳,۸ درصد می‌رسد. بر این اساس، عراق رتبه ۵۲ جهان در صادرات کالا و رتبه ۵۱ جهان در واردات کالا به شمار می‌رود، در حالی که در حوزه خدمات تجاری، رتبه های ۸۰ و ۴۸ جهان را به ترتیب در صادرات و واردات به خود اختصاص داده است که نشان از شکاف در میزان صادرات و واردات این کشور دارد. ارزش صادرات کالای کشور عراق در سال ۲۰۲۰ به ۴۱,۷۳۸ میلیارد دلار می‌رسد و ارزش واردات آن بالغ بر ۴۴,۴۸۴ میلیارد دلار می‌شود. صادرات کالای عراق در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ با نوسان ارزش ۲- درصد همراه بوده است، در حالی که در دو سال منتهی به ۲۰۲۰، این عدد به ترتیب ۱۱- درصد و ۴۹- درصد بوده که می‌توان آن را تا حد زیادی به تأثیر بحران کرونا نسبت داد. همچنین، واردات کالای عراق نیز طی همین بازه زمانی نوسان ارزش صفر درصد را به نمایش می‌گذارد که در دو سال نهایی این بازه، این اعداد ۱۹- و ۴- درصد بوده‌اند.

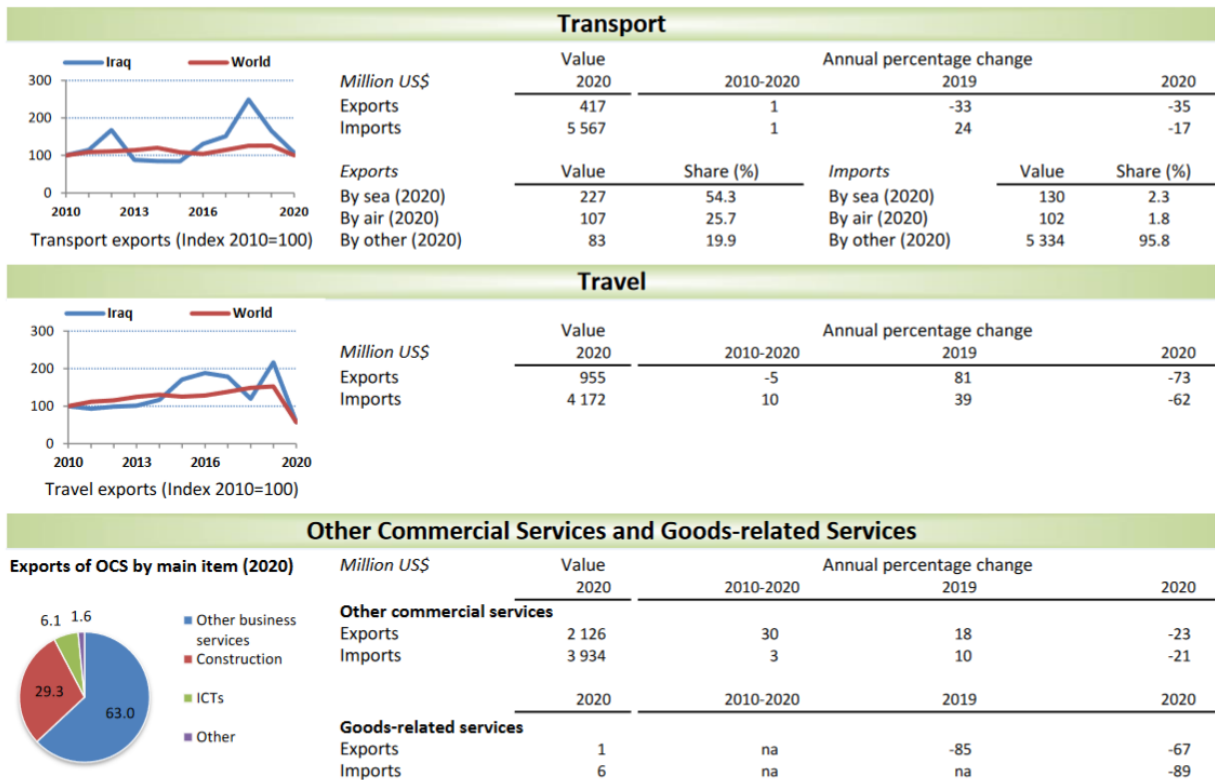
صادرات عراق به طور مطلق وابسته به نفت و مواد معدنی است، به گونه ای که در سال ۲۰۲۰، معادل ۹۷,۲ درصد از صادرات این کشور را محصولات این گروه تشکیل می‌دهد. در رتبه‌های بعدی محصولات گروه کشاورزی و صنعتی هر کدام با ۰,۱ درصد قرار دارند. در حوزه واردات نیز محصولات گروه صنعتی با ۷۴,۳ درصد و پس از آن محصولات کشاورزی با ۲۰,۴ درصد و محصولات گروه سوخت و معدنی با ۴,۴ درصد قرار می‌گیرند. مبداهای وارداتی عمده عراق بر مبنای آمار سازمان تجارت جهانی (۲۰۱۴) به ترتیب کشورهای چین (۲۸,۳ درصد)، امارات متحده عربی (۱۴,۹ درصد)، جمهوری کره (۷,۸ درصد)، اتحادیه اروپا (۷,۱ درصد) و ایالات متحده (۶,۶ درصد) بوده است. بر مبنای آمارهای OEC در سال ۲۰۲۰ این مبادها کشورهای امارات متحده عربی (۲۸,۱ درصد)، چین (۲۳,۴ درصد)، ترکیه (۱۹,۶ درصد)، اتحادیه اروپا و هند بوده‌اند.

مهمترین صادرات عراق در حوزه کشاورزی (۲۰۱۶) شامل پوست خام گوسفند (۲ میلیون دلار)، امعاء و احشاء حیوانات (۲ میلیون دلار)، چغندر قند (۰,۱ میلیون دلار) و دیگر محصولات حیوانی و حیوانات زنده (۰,۱ میلیون دلار) و واردات آن (۲۰۱۴) شامل گندم (۵۶۲ میلیون دلار)، برنج (۴۵۱ میلیون دلار)، شکر (۳۸۲ میلیون دلار) و کنستانتیره شیر و خامه (۱۳۷ میلیون دلار) بوده است. طی همین سال‌ها و در حوزه محصولات غیرکشاورزی، صادرات برتر کشور عراق به ترتیب شامل نفت خام (۴۳,۶۲۳ میلیارد دلار)، محصولات پترولیومی غیر از نفت خام (۱۴۵ میلیون دلار) و چرم (۱ میلیون دلار) و واردات اصلی آن شامل گاز طبیعی (۶,۳۸۷ میلیارد دلار)،

لوله‌های غیرفلزی (۴,۰۵۱ میلیارد دلار)، لوله‌های فلزی آهنی یا فولادی (۳,۸۹۹ میلیارد دلار)، نفت طبیعی غیر از نفت خام (۲,۰۹۳ میلیارد دلار) و هادی‌های الکتریکی (۱,۷۳۰ میلیارد دلار) بوده است. در حوزه تجارت خدمات، صادرات و واردات کشور عراق در سال ۲۰۲۰ به ترتیب معادل ۳,۴۴۹ و ۱۳,۶۷۹ میلیارد دلار بوده است که به ترتیب رشدهای ۵ و ۴ درصدی را نسبت به سال ۲۰۱۰ داشته‌اند. با این حال، تأثیر بحران کووید ۱۹ در این حوزه نیز کاملاً مشهود است. با وجود رشدهای مزبور، صادرات و واردات خدمات کشور عراق در سال ۲۰۲۰ به ترتیب پنجاه و چهل درصدی کاهش پیدا کرده است. در این بخش، مسافرت با ۲۷,۳ درصد از کل صادرات خدمات در صدر قرار دارد و حمل‌ونقل نیز سهمی ۱۱,۹ درصدی را به خود اختصاص داده است. در مقابل، در بخش واردات، حوزه حمل‌ونقل با ۴۰,۷ درصد در رتبه اول قرار گرفته و مسافرت با ۳۰,۵ درصد در جایگاه دوم است.

تصویر شماره ۱: نمودار تجارت خدمات در عراق

منبع: سازمان تجارت جهانی

بخش اول: سیاست تجاری عراق

الف- استراتژی‌های توسعه و اسناد سیاست تجاری

دولت عراق با هدف پاسخگویی به نیازهای توسعه‌ای این کشور دو برنامه توسعه‌ای را با نام‌های «گزارش رسمی برای اصلاحات اقتصادی» و «آینده‌ای که ما می‌خواهیم؛ چشم‌انداز عراق برای توسعه پایدار» که با نام سند توسعه ۲۰۳۰ عراق نیز شناخته می‌شود به تصویب رسانده است. افزون بر این دو سند که حوزه گسترده‌ای از اصلاحات را در زمینه‌های حکمرانی، اقتصادی و اجتماعی شامل می‌شود، قانون موسوم به «قانون ۱۳»، مصوب سال ۲۰۰۶ نیز با هدف تعیین سازوکارهای جذب سرمایه خارجی در اولویت‌های توسعه‌ای عراق اهمیت دارد.

۱) گزارش رسمی برای اصلاحات اقتصادی^۱

این برنامه جامع در واقع نقشه راه اصلاحات اقتصادی عراق است که تلاش دارد چالش‌های «دهه‌ها ساله» اقتصاد این کشور را حل و فصل کند.^۲ مطابق توضیحات وزارت مالیه عراق، هدف این گزارش رسمی «قرار دادن اقتصاد عراق در مسیری است که به دولت اجازه می‌دهد گام‌های مناسب را برای توسعه اقتصاد به سوی اقتصادی متنوع و پویا» بردارد.

این گزارش، از گسترش نقش دولت در اقتصاد و اقتصاد دستوری به عنوان عامل کلیدی نابسامانی‌ها و مشکلات اقتصادی این کشور یاد می‌کند. بر این اساس، ملی‌سازی بخش‌های حیاتی اقتصاد در دهه ۷۰ میلادی، استیلای دولت بر تمام سطوح اقتصاد با هدف پشتیبانی از جنگ در دهه ۸۰ و اعمال تحریم‌های فلج‌کننده بر عراق در دهه ۹۰ میلادی در کنار فقدان برنامه‌ریزی استراتژیک، سوءمدیریت، حامی‌پروری و ایدئولوژی سیاسی حاکم بر کشور، عوامل اصلی گسترش نقش دولت در اقتصاد بوده است. موضوعی که پس از سرنگونی حکومت حزب بعث نیز ادامه یافته است.^۳

افزون بر نقش دولت، عواملی از جمله سقوط قیمت نفت (در سال منتهی به تنظیم گزارش)، تأثیرات کرونا، سوءمدیریت و فقدان برنامه‌ریزی، ضعف نهادهای مالی، فقدان نظام منسجم و مدرن مدیریت درآمدهای دولت، ناکارآمدی و به روز نبودن بخش بانکی، پیچیدگی و قدیمی بودن رویه‌ها و نابودی زیرساخت‌ها و هزینه‌های جنگ علیه داعش به‌عنوان مهم‌ترین دشواری‌های پیش روی اقتصاد عراق برشمرده شده است.

با توجه به این وضعیت، گزارش رسمی برای اصلاحات اقتصادی دو فاز یا مرحله را برای نیل به اهداف استراتژیک اصلی تعیین کرده است. مرحله نخست که پیش‌بینی شده است سه تا پنج سال به طول

1- White Paper for Economic Reforms

2- Government of Iraq

۳- مطابق این گزارش، از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰ مخارج دولت ۴۰۰ درصد افزایش یافته و شمار کارکنان بخش عمومی سه برابر شده است. همچنین از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۸، متوسط درآمدهای بخش عمومی ۱۳۴ درصد افزایش داشته است؛ این در حالی است که بهره‌وری کارکنان تنها ۱۲ درصد و هزینه‌های زندگی ۲۸ درصد افزایش یافته است. در نتیجه این وضعیت، طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰، هزینه‌های دولت برای پرداخت حقوق کارکنان و بازنشستگان بخش عمومی سریع‌ترین رشد را در میان ردیف‌های بودجه دولت فدرال داشته است.

انجامد، بر اصلاحات فوری برای کاهش کسری بودجه تمرکز دارد. در مرحله دوم اقتصاد و بودجه فدرال در مسیری مناسب قرار می‌گیرد که به عراق امکان انتخاب مسیر توسعه را خواهد داد. این گزارش پنج ستون اصلی را برای برنامه‌های اصلاحی مشخص کرده است:

۱. دستیابی به ثبات اقتصادی پایدار

- کاهش کسری بودجه از ۲۰ درصد GDP به ۳ درصد و کاهش هزینه پرداخت دستمزدها از ۲۵ به ۱۲/۵ درصد بودجه فدرال
- واقعی کردن قیمت برق مصرفی تمام مصرف‌کنندگان بر مبنای قیمت سوخت در بازار جهانی
- بازیابی و بازگرداندن پول‌های دزدیده و قاچاق شده از عراق
- افزایش درآمد دولت از طریق مالیات و عوارض
- اصلاح صندوق بازنشستگی عراق و حرکت تدریجی برای پایان دادن به حمایت دولت از آن
- اصلاح نظام مدیریت مالی
- بازنگری در نرخ تبدیل دلار به دینار

۲. اعمال اصلاحات ساختاری و ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار

- مدرن‌سازی و نوسازی بخش مالی
- مدرن‌سازی و نوسازی نظام بانکی، حمایت از توسعه بانک‌های خصوصی و اصلاح بانک‌های دولتی
- شتاب دادن به توسعه بانکداری الکترونیک
- ایجاد بازارهای جدید همچون بازار کالا و بازار تبدیل ارز
- حمایت از بخش‌های پیشران اقتصاد همچون نفت، گاز و کشاورزی
- معرفی یک صندوق حمایت از بخش خصوصی و ساده‌سازی رویه ارائه کمک‌های غیرمالی
- ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش خصوصی و حمایت از شرکت‌های کوچک و متوسط
- اتخاذ یک استراتژی ملی برای آموزش با هدف پاسخگویی به نیازهای بازار در آینده

۳. بهبود زیرساخت‌ها

- افزایش کارآمدی و بهبود عملکرد تمام قسمت‌های بخش برق
- توسعه زیرساخت‌های دیجیتال از جمله ایجاد امکان دسترسی عمومی به شبکه 4G و آمادگی برای معرفی فناوری 5G
- مدرن‌سازی چارچوب حقوقی بخش حمل‌ونقل و تشویق بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در این بخش

- توسعه شهرهای صنعتی و مناطق آزاد در عراق

۴. ارائه خدمات اساسی و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر طی فرایند اصلاحات و پس از آن

- بهبود تأمین آب آشامیدنی و آبیاری و تکمیل پروژه‌ها و شبکه فاضلاب

- ساخت ۱۰۰۰ مدرسه جدید طی دوره اصلاحات
- اصلاح نظام تأمین اجتماعی
- تأسیس یک نظام یکسان و پایدار مالی برای بازنشستگان بخش‌های عمومی، خصوصی، تعاونی یا مختلط
- تکمیل و اجرای قانون بیمه درمانی برای تضمین دسترسی شهروندان به خدمات درمانی ضروری
- ۵. بهبود حکمرانی و معرفی تغییرات چارچوب حقوقی به نهادها و افراد برای اجرای اصلاحات
  - بازنگری و بهبود بخشی به راهنمای رسمی در خصوص قراردادهای دولت
  - ارائه نظام حکمرانی الکترونیک با هدف تقویت نظارت دولت بر اخذ مالیات و عوارض
  - همکاری با سازمان‌های بین‌المللی برای بازگرداندن پول هنگفت قاچاق شده از عراق
  - تکمیل پروژه تأسیس مرکز اطلاعات ملی برای تسهیل دسترسی شهروندان به اطلاعات، اخذ پاسپورت و مدارک تأمین اجتماعی
  - معرفی امضای الکترونیک در نظام مدیریت عمومی و کاهش جابجایی کاغذ

۲) آینده‌ای که ما می‌خواهیم؛ چشم‌انداز عراق برای توسعه پایدار^۱

این سند که حاصل همکاری دولت عراق با برنامه توسعه ملل متحد^۲ است، مبنای یک قرارداد اجتماعی جدید میان دولت و شهروندان است و تلاش دارد ضمن فائق آمدن بر چالش‌های کنونی پیش روی توسعه عراق، استراتژی توسعه‌ای متناسب با ظرفیت‌های ملی این کشور، به ویژه تنوع جمعیتی، منابع طبیعی و موقعیت استراتژیک آن را تدوین کند. مطابق این سند، مسیر آتی عراق بر اساس ابعاد مختلف توسعه پایدار - همگرایی اجتماعی، توسعه اقتصادی، پایداری زیست محیطی و حکمرانی خوب در سطوح محلی و ملی - مشخص می‌شود. چشم‌انداز ۲۰۳۰ عراق^۳ شامل بخش‌های متنوعی است که رئوس کلی آن به شرح زیر است:^۴

۱. توسعه نیروی انسانی
  - کاهش فقر^۵
  - ایجاد فرصت‌های شایسته و پایدار شغلی برای تمام افراد فاقد شغل^۶
  - ایجاد یک نظام آموزشی در برگیرنده و با کیفیت^۷

1- The future we want, Iraq vision for Sustainable Development

2- UNDP

3- Ministry of Planning

۴- با توجه به ماهیت پژوهش حاضر، تلاش شده است تا بخش‌هایی از سند که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم به اقتصاد و تجارت مربوط است با تفصیل بیشتری ارائه شود؛ به قسمت‌هایی از سند که به موضوعات اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد تنها به صورت گذرا اشاره شده است.

۵- بر اساس داده‌های ارائه شده در سند، در سال ۲۰۱۸ حدود ۲۰ درصد از جمعیت عراق فقیر محسوب می‌شدند.

۶- در سال ۲۰۱۲، ۸۹ درصد زنان و ۳۰ درصد مردان عراق فاقد شغل بودند؛ در سال ۲۰۱۷ تنها ۴۴ درصد از نیروی کار در فعالیت‌های اقتصادی دخیل بوده‌اند.

۷- در حال حاضر ۲۵ درصد زنان و یک ششم مردان ۲۵ سال به بالا هیچ گونه آموزش رسمی ندارند.

- ایجاد نظام درمانی کارآمد و همه‌شمول^۱
  - تأمین مسکن مناسب و پایان دادن به اسکان غیررسمی^۲
۲. حکمرانی خوب
- پاسداشت حاکمیت قانون، دسترسی به عدالت و تقویت بنیان‌های حکمرانی خوب^۳
  - تمرکززدایی مدیریتی و بهبود مشارکت عمومی در تصمیم‌سازی
  - شفافیت و مبارزه با فساد^۴
  - اصلاح نظام مدیریت مالی و دستیابی به پایداری مالی
۳. اقتصاد متنوع
- رشد اقتصادی بالا و پایدار با استفاده از سیاست‌های کلان اقتصادی به ویژه سیاست‌گذاری مالی، مدیریت کسری بودجه و بدهی عمومی و تضمین نرخ باثبات و پیش‌بینی‌پذیر تورم؛ افزایش تولید ناخالص داخلی غیرنفتی و ایجاد توازن میان درآمدهای نفتی و غیرنفتی و افزایش سهم کشاورزی و صنعت در GDP
  - افزایش کارآمدی در بخش نفت^۵
  - بخش خصوصی قدرتمند که به توسعه کمک کند؛ اولویت‌های اصلی برای توسعه بخش خصوصی صنعت ساختمان و کشاورزی تعیین شده است و بر حمایت دولت از شرکت‌های کوچک و متوسطی که توانایی ایجاد اشتغال در مقیاس بزرگ را داشته باشند، چه عراقی و چه خارجی تأکید شده است. از سوی دیگر زمینه‌های کلیدی که باید در اولویت دولت برای تقویت بخش خصوصی قرار گیرد به شرح زیر معرفی شده است:
- درگیر کردن بخش خصوصی به ویژه در تأمین کالاهای اساسی
  - حمایت از بخش‌های ساختمان‌سازی، کشاورزی، تجارت کالاهای کشاورزی و توریسم
  - تقویت همگرایی اقتصادی از طریق توافقات تجاری، تدوین یک سیاست جامع تجاری برای عراق با اهداف استراتژیک مشخص از جمله انعقاد توافقات تجاری دوجانبه، توافقات تجاری تجارت ترجیحی و توافقات سرمایه‌گذاری بین‌المللی
  - بهبود محیط کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری و ایجاد محیطی مناسب و جذاب برای سرمایه‌گذاری خارجی

۱- دولت عراق تنها ۵/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور را به بخش درمان اختصاص داده است؛ همین مسئله سبب شده است تا نسبت هزینه‌های درمانی خانوارهای عراقی به درآمد آن‌ها از اندکی بیش از ۲۵ درصد در سال ۲۰۰۸ به نزدیک به ۴۰ درصد در سال ۲۰۱۴ افزایش یابد.

۲- در حال حاضر ۳۶۸۷ مجموعه اسکان غیررسمی در عراق در وجود دارد که به طور عمده در بغداد (۱۰۲۲ مجموعه)، بصره (۶۷۷ مجموعه)، ذی قار (۳۳۳ مجموعه)، و کرکوک (۲۷۹ مجموعه) قرار دارند.

۳- در رتبه‌بندی سال ۲۰۱۵ در خصوص شفافیت سازوکارهای تدوین بودجه، عراق تنها حائز ۳ امتیاز (از ۱۰۰ امتیاز) شده است؛ این در حالی است که میانگین جهانی ۴۵ امتیاز است.

۴- بر مبنای گزارش‌های شفافیت بین‌المللی، عراق از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۸ در زمره فاسدترین کشورها در زمینه مالی و مدیریت دولتی قرار گرفته است.

۵- بر مبنای سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ عراق، نفت و گاز در آینده قابل پیش‌بینی ستون اصلی اقتصاد عراق باقی خواهد ماند. این سند ظرفیت تولید نفت خام عراق را برابر با ۸ میلیون بشکه در روز دانسته است؛ تعیین ۸ میلیون بشکه نفت خام در روز، پس از آن انجام شد که برنامه‌ریزی بلندپروازانه سال ۲۰۱۲ برای رسیدن به ۱۳/۵ میلیون بشکه در سال ۲۰۱۷ با شکست کامل روبه‌رو شد.

- توسعه بخش کشاورزی و دستیابی به امنیت غذایی^۱
هر چند خاک عراق به ویژه در منطقه بین‌النهرین سرزمین حاصلخیزی به شمار می‌رود، دهه‌ها جنگ سبب آسیب‌های جدی به تولید غذا در این کشور شده است. کاهش محصول، نوسان شدید قیمت‌ها، کم آبی و فقدان امنیت باعث تضعیف شدید کشاورزی در عراق شده است؛ وضعیت دام‌پروری نیز در این کشور تحت تأثیر همین عوامل به شدت بحرانی است؛ به طوری که تلفات دام در برخی مناطق به ۹۵ درصد رسیده است. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۷ سازمان جهانی غذا و کشاورزی (فائو)، زوال کشاورزی در عراق به عواملی از جمله (۱) تکنولوژی، ابزار و تجهیزات منسوخ (۲) دسترسی اندک به ابزارآلات آبیاری (۳) کمبود کود و بذر (۴) آسیب به بخش حمل‌ونقل و زیرساخت‌ها در نتیجه جنگ و (۵) کسری بودجه نسبت داده شده است. در نتیجه این وضعیت از سال ۲۰۰۳ عراق نزدیک به ۴۰ درصد از محصولات کشاورزی خود را از دست داده است.
- ۴. زیرساخت توسعه یافته
  - ایجاد فرصت برای مشارکت بخش خصوصی در تأمین خدمات زیرساختی به ویژه در حوزه‌های سلامت، آموزش و حمل‌ونقل در مناطق شهری
  - ادامه سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها با مشارکت بخش خصوصی و خصوصی‌سازی مدیریت و نگهداری از زیرساخت‌ها
  - توسعه تولید برق از طریق کاهش یارانه‌ها و تشویق بخش خصوصی برای ورود به این حوزه
  - توسعه بخش حمل‌ونقل از طریق افزایش اتصالات ریلی در سطح محلی و بین‌المللی به ویژه انتقال کالا میان بنادر، مرزها و مناطق صنعتی
  - توسعه فناوری اطلاعات و زیرساخت‌های مخابراتی و تأمین دسترسی حداکثری به اینترنت در سطح کشور
- ۵. ایجاد بخش مالی فعال
  - افزایش اعتماد شهروندان به نظام بانکی از طریق تضمین دولت در خصوص بهره‌مندی بانک از سرمایه لازم و تمرکز بر تداوم مشارکت با بانک‌های مشهور منطقه که خواهان فعالیت در عراق هستند.
  - اتخاذ سازوکارهای لازم برای امنیت سپرده‌ها با هدف افزایش ثبات و اعتماد سرمایه‌گذاران در بخش بانکی
  - ارائه اعتبار به بخش خصوصی
- ۶. جامعه ایمن
- ۷. پایداری زیست محیطی

۱- کشت گندم و جو ۸۰ درصد از اراضی قابل کشت عراق را به خود اختصاص داده است.

۳) قانون شماره ۱۳ هیئت سرمایه‌گذاری عراق

این قانون که در سال ۲۰۰۶ به تصویب رسیده است، ضمن فراهم آوردن بستر حقوقی لازم برای جذب سرمایه خارجی، مشوق‌هایی به شرح زیر برای سرمایه‌گذاران خارجی در عراق ارائه کرده است:

- جذب سرمایه‌گذاری خارجی در عراق بدون هیچگونه محدودیت در حجم و سهم از سرمایه
- اعطای اجازه اقامت ۳ ساله به سرمایه‌گذاران، مدیران و کارشناسان با اعضای خانواده
- حمایت دولت عراق از خطرات غیرتجاری نظیر مصادره اموال ملی و ارز خارجی
- پوشش بیمه تضمین سرمایه‌گذاری چندجانبه
- شرکت‌های خارجی در صورت استقرار در شهرک‌های صنعتی عراق امکان بهره‌مندی از خدمات زیربنایی، امکان اجاره املاک یا خرید آن‌ها در اقساط سه ساله و معافیت از قوانین شهرداری‌ها را دارند.
- پروژه‌های سرمایه‌گذاری دارای مجوز، تا ده سال از معافیت‌های مالیاتی بهره‌مند هستند؛ این معافیت در مناطق کمتر توسعه‌یافته به ۱۳ سال افزایش می‌یابد.
- دارایی‌ها و ملزومات وارد شده به عراق برای اهداف پروژه‌های سرمایه‌گذاری یا افزایش تولید و بهره‌وری از هر گونه کارمزد یا حقوق گمرکی معاف هستند.
- این مشوق‌ها همه زمین‌ها به غیر از سرمایه‌گذاری در بخش‌های نفت و گاز، بانک و بیمه را شامل می‌شود.
- در بخش مسکن، تنها تعهد سرمایه‌گذار خارجی انتقال واحدهای مسکونی به شهروندان عراقی، پس از پایان پروژه است.
- در تمامی حوزه‌ها، سود حاصل از سرمایه‌گذاری مطابق مقررات و دستورالعمل‌های بانک مرکزی عراق، پس از پرداخت تمام تعهدات و بدهی‌های به دولت این کشور، قابل انتقال به خارج از کشور است.

ب) موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد و عضویت در سازمان‌ها و اتحادیه‌های تجاری

عراق در سال ۲۰۰۵ یک چارچوب توافق تجارت و سرمایه‌گذاری^۱ با ایالات متحده امضا کرد که در سال ۲۰۱۳ اجرایی شد. کشور عراق همچنین عضو آژانس چندجانبه تضمین سرمایه‌گذاری^۲ است و از ۲۰۰۴ عضو ناظر سازمان تجارت جهانی نیز هست. در سطح منطقه و موافقت‌نامه‌های چندجانبه، عراق عضو ۹ پیمان در قالب اتحادیه عرب^۳ است و ۳۲ موافقت‌نامه دوجانبه نیز در سطح جهانی با کشورهای دیگر دارد. در سال ۲۰۲۱، عراق همچنین موافقت‌نامه‌های دوجانبه تجارت آزاد با الجزایر، مصر، اردن، عمان، قطر، سوریه، سودان، تونس و امارات متحده عربی داشته است. با این حال، اخیراً دولت تمام این موافقت‌نامه‌ها را

1- Trade and Investment Framework Agreement

2- MIGA

3- Arab League

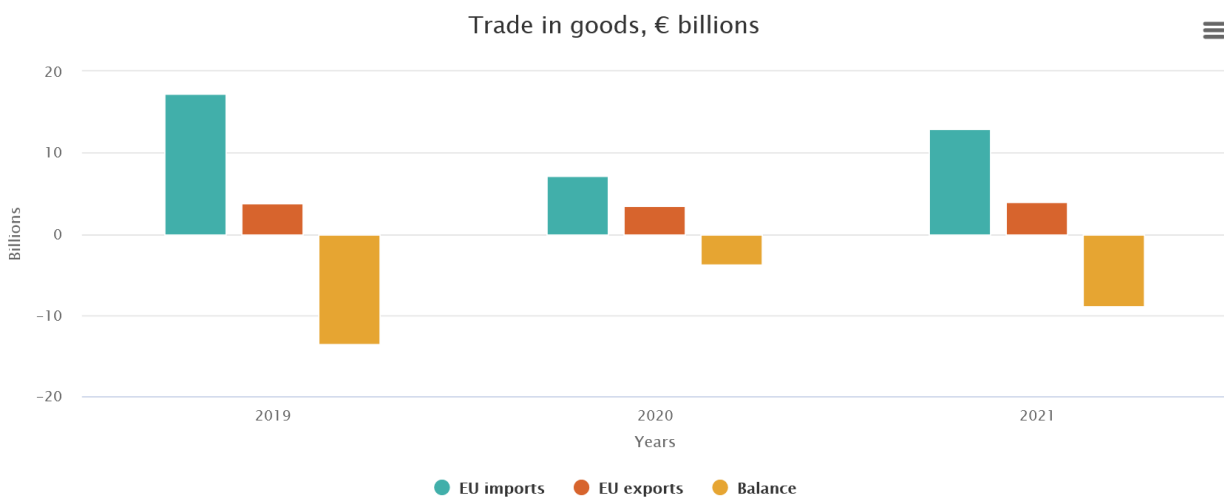
برای یک دوره پنج ساله معلق کرده است تا ارزیابی‌هایی در مورد وضعیت آن‌ها در پیوند با اقتصاد عراق و مزایا و آسیب‌های احتمالی به عمل آورد.^۱

در حال حاضر مهمترین موافقت‌نامه‌های فعال دوجانبه تجاری عراق شامل موافقت‌نامه‌های تجاری با اتحادیه اروپا، چین، ایالات متحده امریکا است.

موافقت‌نامه همکاری و شراکت عراق و اتحادیه اروپا

این موافقت‌نامه در سال ۲۰۱۲ امضا و بخش تجاری آن از اوت همان سال اجرایی شد. دیگر ابعاد موافقت‌نامه در اوت ۲۰۱۸ و پس از مذاکرات اتحادیه اروپا و دولت عراق عملیاتی شد. این موافقت‌نامه شامل بخش‌های گسترده‌ای از جمله در تجارت کالا، تجارت خدمات، موارد مرتبط با تجارت از جمله حقوق مالکیت معنوی، موانع فنی تجارت و یک سازوکار حل مناقشات است. این توافق‌نامه شامل مؤلفه‌های تجارت ترجیحی و دسترسی به بازار شرکت‌های اروپایی در خدمات عمومی (برخورداری از مزایای مشابه با شرکت‌های داخلی)، خدمات و سرمایه‌گذاری در عراق است. همچنین، از ژانویه ۲۰۱۸ اتحادیه اروپا استراتژی جدیدی را در قبال عراق معرفی کرد که شامل اهداف استراتژیکی از جمله ترویج رشد اقتصادی پایدار، مبتنی بر دانش و همه‌گیری و نیز تولید شغل است. در سال ۲۰۲۰، اتحادیه اروپا چهارمین شریک اقتصادی بزرگ عراق بود و ۱۲,۱ درصد از کل تجارت جهانی کالاهای عراق با این مجموعه بود. در مقابل، عراق شریک سی و نهمین اتحادیه اروپا بود و ۰,۳ درصد از تجارت جهانی کشورهای عضو اتحادیه با عراق بوده است. ارزش تجارت کالا میان دو طرف در این سال بالغ بر ۱۰,۸ میلیارد یورو بود که ۷,۳ میلیارد یورو آن، عمدتاً شامل مواد سوختی و معدنی، سهم واردات اتحادیه اروپا از عراق و در مقابل، ۳,۵ میلیارد یورو نیز سهم واردات عراق از اتحادیه اروپا، عمدتاً شامل ماشین‌آلات و تجهیزات حمل‌ونقل، محصولات کشاورزی و مواد شیمیایی بود.^۲

تصویر ۲- مبادلات کالایی اتحادیه اروپا و عراق ۲۰۱۹-۲۱

منبع: کمیسیون اروپا

1- International Trade Administration of the United States of America-4

2- European Commission

موافقت‌نامه تجاری جامع عراق و چین^۱

با توجه به رشد بی‌وقفه روابط تجاری چین با کشورهای منطقه خاورمیانه طی یک دهه اخیر، چندان دور از ذهن نیست که این کشور جزء شرکای تجاری اصلی کشور عراق نیز باشد. اشاره شد که طی تمام یک دهه گذشته چین همواره بزرگترین بازار رو به رشد برای کشور عراق بوده است. این کشور، همچنین در سال ۲۰۲۱ بزرگترین مقصد سرمایه‌گذاری‌های چین در قالب ابتکار کمربند و راه بود. در این سال، شرکت‌های چینی ۱۰,۵ میلیارد دلار در پروژه‌های کشور عراق سرمایه‌گذاری کردند که اندکی بیش از یک پنجم کل سرمایه‌گذاری‌های خارجی انجام شده در ابتکار کمربند و راه در سال ۲۰۲۱ بوده است.^۲ چینی‌ها همچنین در حال ساخت یک نیروگاه برق با سرمایه‌گذاری ۵ میلیارد دلاری در کربلا هستند و شرکت سینوپک^۳ چین نیز برنده مناقصه توسعه میدان گازی منصوریه عراق در نزدیک مرز با ایران شده است؛ این‌ها تنها بخشی از همکاری‌های اقتصادی دو کشور در سال‌های اخیر و صرف نظر از تجارت رو به رشد دو کشور هستند. به طور ویژه، قرارداد ۲۵ ساله توسعه میدان گازی منصوریه در عراق با سهم ۴۹ درصدی سینوپک که در سال ۲۰۲۲ نهایی شد، از ارکان اصلی روابط اقتصادی چین و عراق در نظر گرفته می‌شود که هم‌زمان، مزیت‌های ژئواستراتژیک مهمی نیز برای دو کشور به همراه دارد.^۴ مهمترین موافقت‌نامه تجاری میان دو کشور مربوط به موافقت‌نامه جامع تجاری سال ۲۰۱۹ است که در اصل با هدف مشارکت بلند مدت چین در بازسازی زیرساخت‌های کشور عراق امضا شد. بر مبنای این موافقت‌نامه بیست ساله، یک «صندوق مشترک عراق-چین برای بازسازی» تأسیس شده است و درآمد صدور روزانه صد هزار بشکه نفت خام از عراق به چین در این صندوق سرمایه‌گذاری و توسط شرکت‌های چینی برای بازسازی در عراق تا حد اعتباری ده میلیارد دلار، هزینه می‌شود. این موافقت‌نامه، پیش‌بینی کرده است که این رقم می‌تواند تا ۳۰۰ هزار بشکه در روز و سقف اعتباری ۳۰ میلیارد دلار هم افزایش پیدا کند.^۵

شراکت تجاری عراق و هند

روابط تجاری عراق و هند از پیشینه‌ای طولانی برخوردار است و بندر بصره، یکی از کانون‌های مهم تجارت هند در منطقه به شمار می‌آید. در دوران جدید، عمده روابط تجاری دو کشور حول واردات نفت شکل گرفته است و این امر موجب شده تا در دوره سه ساله ۲۰۱۹-۲۲ ارزش کل تجارت دوجانبه به ترتیب به ارقام چشمگیر ۲۵,۶ میلیارد دلار، ۱۵,۷ میلیارد دلار و ۳۴,۳ میلیارد دلار برسد که در سال اخیر، معادل ۳,۳ درصد کل تجارت خارجی هند بوده است.^۶ تراز تجاری به شکل چشمگیری به سود عراق است و در سال مالی ۲۰۲۱-۲۰۲۲، صادرات عراق به هند معادل ۳۱,۹ میلیارد دلار و صادرات هند به عراق تنها ۲,۴ میلیارد دلار بوده است. صادرات اصلی عراق به هند نفت خام و نفت پالایش شده (۹۸ درصد) و صادرات اصلی هند به عراق برنج (۴۰,۵ درصد)، گوشت یخ‌زده (۹,۷ درصد) و دارو (۷,۶ درصد) بوده است.^۷ با این حال و با وجود

1- <https://rawabetcenter.com/en/?p=7630>

2- Reuters

3- Sinopec

4- Oil Price

6- Embassy of India in Baghdad

7- Observatory of Economy Complexity

۵- مرکز روابط مطالعات و پژوهش‌های استراتژیک عراق

رقم چشمگیر تجارت دوجانبه میان دو کشور، هیچ توافق‌نامه تجاری جامعی میان دو کشور وجود ندارد و ارزش بالای تجارت دوجانبه نیز به طور عمده ناشی از حجم بالای واردات نفت هند از عراق و بنابراین تابع قیمت جهانی نفت بوده است.

شراکت استراتژیک عراق و ایالات متحده

عراق چهل و نهمین شریک تجاری ایالات متحده به شمار می‌رود و ارزش تجارت دو جانبه در سال ۲۰۱۹ بالغ بر ۸,۲ میلیارد دلار بود که تراز تجاری آن به میزان ۵,۸ میلیارد دلار به سود عراق بوده است. در حوزه صادرات ایالات متحده به عراق، این کشور هفتاد و پنجمین مقصد صادراتی کالاهای آمریکایی است که رقم تجارت آن بالغ بر ۱,۲ میلیارد دلار بوده است؛ ۹,۳ درصد کمتر از سال قبل از آن و ۳۲,۹ درصد کمتر از سال ۲۰۰۹. محصولات گروه‌های ماشین‌آلات، گندم، ابزارآلات الکتریکی، وسایل نقلیه و ابزارهای درمانی پنج گروه کالایی نخست صادرات امریکا به عراق را تشکیل می‌دهند. بر مبنای تخمین وزارت اقتصاد ایالات متحده، صادرات این کشور به عراق ۱۱ هزار شغل را در این کشور ایجاد کرده است. از سوی دیگر، عراق سی و ششمین شریک وارداتی ایالات متحده در سال ۲۰۱۹ بوده است و امریکا ۷ میلیارد دلار کالا از این کشور وارد کرده که ۴۰ درصد کمتر از سال قبل از آن بوده است. مهمترین واردات امریکا از عراق شامل سوخت‌های فسیلی، سنگ‌ها و فلزات قیمتی و مصنوعات هنری بوده است. همچنین، ایالات متحده در این سال ۱,۹ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در عراق انجام داده است. با این حال، روند کاهشی تجارت دو کشور که بخش عمده آن ناشی از کاهش واردات انرژی ایالات متحده بوده، سطح تجارت دوجانبه میان دو کشور را به طور پیوسته کاهش داده و در سال ۲۰۲۱، ارزش تجارت دوجانبه عراق و ایالات متحده تنها ۴,۶ میلیارد دلار بود که ۰,۸ میلیارد دلار صادرات امریکا به عراق و ۳,۸ میلیارد دلار نیز شامل صادرات عراق به امریکا می‌شد.^۱ در حال حاضر دو قرارداد همکاری عمده میان عراق و ایالات متحده وجود دارد. عراق در سال ۲۰۰۵ یک چارچوب توافق تجارت و سرمایه‌گذاری^۲ با ایالات متحده امضا کرد که در سال ۲۰۱۳ اجرایی شد. نشست‌های مرتبط با این موافقت‌نامه در سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۹ نیز تداوم پیدا کردند.^۳ بر مبنای این موافقت‌نامه، یک شورای سرمایه‌گذاری و تجارت عراق و ایالات متحده^۴ نیز تأسیس شد که سامان‌دهنده امور تجاری میان دو کشور است.

قرارداد دوم با عنوان چارچوب موافقت‌نامه استراتژیک امریکا-عراق (SFA) در اصل یک قرارداد استراتژیک است که محور اصلی آن مسائل امنیتی و دفاعی است، با این حال این موافقت‌نامه بخش‌هایی برای همکاری‌های تجاری، مالی و حوزه انرژی و خدمات را نیز در بر می‌گیرد. در حاشیه گفتگوهای استراتژیک میان دو کشور در سال ۲۰۲۰، یک تفاهم‌نامه همکاری‌های اقتصادی میان شرکت‌های امریکایی و دولت عراق به ارزش ۸ میلیارد دلار امضا شد.^۵

1- US Trade

2- Trade and Investment Framework Agreement

3- International Trade Administration of the United States of America-4

4- U.S.-Iraq Trade and Investment Council

5- <https://www.state.gov/u-s-relations-with-iraq/>

بخش دوم) ارزیابی سیاست تجاری عراق

با توجه به آنچه در خصوص اسناد بالادستی دولت عراق و کیفیت روابط این کشور با شرکای اصلی تجاری آن گفته شد، می‌توان خطوط کلی سیاست اقتصادی و تجاری عراق را که در پیوندی مشهود با هم قرار دارند، در موارد زیر خلاصه کرد:

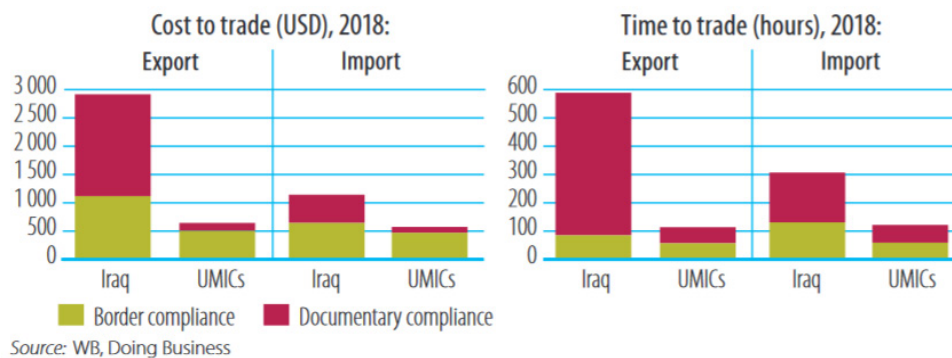
- **بازسازی:** با توجه به اینکه عراق از سال ۱۹۸۰ تا امروز تقریباً به طور پیوسته درگیر جنگ بوده و در فاصله سال‌های ۲۰۰۳-۱۹۹۹ زیر یکی از شدیدترین رژیم‌های تحریمی جهان قرار داشته است، در همه زمینه‌ها -از زیرساخت‌ها تا تأمین کالاهای مصرفی- با چالش‌های شدیدی روبه‌رو است. از سوی دیگر علیرغم برخورداری عراق از منابع عظیم نفت و بالا رفتن ظرفیت تولید و صادرات این کشور در سال‌های اخیر، چنانچه گفته شد دولت از کسری بودجه شدید رنج می‌برد که این موضوع منجر به نیازمندی عراق به جذب سرمایه‌گذاری خارجی شده است. دولت در قالب برنامه‌های توسعه‌ای خود تلاش دارد با ارائه مشوق‌های متعدد زمینه جذب این سرمایه‌گذاری را فراهم آورد.
- **تقویت بخش خصوصی:** در کنار تلاش برای جذب سرمایه خارجی، دولت می‌کوشد بخش خصوصی را نیز وارد فرایند بازسازی کند. از نظر دولت عراق، بخش خصوصی علاوه بر اینکه می‌تواند دست کم بخشی از سرمایه لازم برای نوسازی زیرساخت‌های فرسوده و آسیب‌دیده از جنگ و نیز بخشی از نیاز بازار به کالاهای مصرفی را تأمین کند، این امکان را دارد که بدون فریب شدن دولت با ایجاد اشتغال نقش موثری در ثبات و امنیت اجتماعی داشته باشد.
- **کاهش سهم نفت و فرآورده‌های آن از صادرات:** هر چند دولت عراق در اسناد توسعه‌ای خود به این موضوع اشاره کرده است که در آینده قابل پیش‌بینی نفت همچنان ستون اصلی توسعه اقتصادی عراق باقی خواهد ماند، تلاش دارد با تقویت بخش کشاورزی، سهم این بخش از اقتصاد کشور را هم در زمینه امنیت غذایی و هم در زمینه صادراتی افزایش دهد.
- **انعقاد توافقات تجاری دوجانبه و تجارت ترجیحی:** هر چند عراق اکثر توافقات‌های دوجانبه خود با کشورهای منطقه را متوقف کرده است، بر مبنای اسناد بالادستی خود را ملزم به اجرایی کردن و افزایش اینگونه توافقات می‌داند.^۱ این سیاست با رویکرد عراق به کلیت مناسبات منطقه‌ای یعنی افزایش همگرایی نیز همخوانی دارد.

در این راستا، عراق از سال ۲۰۰۴ برای عضویت در سازمان تجارت جهانی درخواست داده است و به عنوان عضو ناظر در این سازمان حضور دارد. با این حال، تا کنون (۲۰۲۲) و با وجود مذاکرات طولانی و انجام بخش عمده رویه‌های عضویت، این کشور عضو کامل سازمان تجارت جهانی نشده است. بر مبنای ارزیابی‌های سازمان تجارت جهانی، عراق کماکان مشکلات مهمی برای ادغام در تجارت جهانی دارد و بنابراین مشمول برنامه «کمک برای تجارت»^۲ بوده است. تا سال ۲۰۱۷ کمک‌های مالی چشمگیری به

۱- تحقق این امر به نوبه خود وضعیت عراق را برای پیگیری درخواست عضویت کامل در سازمان تجارت جهانی بهبود می‌بخشد.

این کشور اعطا شده است. تا اواخر دههٔ نخست ۲۰۱۰ ایالات متحده مسئول بخش عمدهٔ این کمک‌ها بود و به طور مثال در بازهٔ زمانی ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۸، ۹۷ درصد از کمک‌های مالی خارجی در این برنامه، معادل ۱,۶۶۶ میلیارد دلار، از سوی این کشور تأمین شده است. در مقابل، در سال‌های اخیر عمدهٔ کمک‌های مالی کشورهای خارجی در قالب این برنامه از سوی ژاپن و کشورهای اتحادیهٔ اروپا تأمین شده است، به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۷ ژاپن به تنهایی ۶۵ درصد (معادل ۲۳۸ میلیون دلار) و ایتالیا ۳۱ درصد (معادل ۱۱۴ میلیون دلار) از کمک‌های برنامهٔ AFT را متقبل شده‌اند. عمدهٔ این کمک‌ها به ترتیب در بخش‌های زیر سرمایه‌گذاری شده‌اند: تولید انرژی و تجهیزات، حمل‌ونقل و انبارداری، منابع زیرزمینی و معدنی. همانگونه که در تصویر زیر مشاهده می‌شود، هزینه و مدت زمان لازم برای واردات به مراتب از صادرات پایین‌تر است. بخش اصلی هزینه و زمان تجارت در هر دو مورد مربوط به پیچیدگی‌های رویه‌ای و اسنادی است.

تصویر ۳- هزینه و زمان صادرات و واردات عراق

با این حال، شاخص‌ها نشانگر آن است که هنوز نسبت میان واردات و صادرات خدمات یکی از مشکلات مهم سیاست تجاری عراق به شمار می‌آید. در حالی که در سال ۲۰۰۶ میزان ۱ درصد و در سال ۲۰۱۷ میزان ۹ درصد از کل صادرات عراق شامل خدمات می‌شد، در سال ۲۰۰۶ معادل ۲۱ درصد و در سال ۲۰۱۷ میزان ۳۳ درصد از کل واردات این کشور در این حوزه بوده است. همچنین، اتکای زیاد بر صادرات انرژی و مواد معدنی و ضعف جدی صادرات غیرنفتی از دیگر معضلات تجارت در این کشور به شمار می‌آیند. بر مبنای داده‌های «ساختار تجارت کالا» که توسط سازمان تجارت جهانی ارائه شده است، در سال ۲۰۰۶ میزان ۹۹ درصد و در سال ۲۰۱۷ میزان ۱۰۰ درصد صادرات عراق مربوط به بخش مواد سوختی و معدنی بوده است. با این همه، جریان تجارت در عراق طی بازهٔ زمانی ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۷، روند رو به رشدی را تجربه کرده است. در حوزهٔ صادرات کالا از ۳۰,۵ میلیارد دلار به ۵۷,۵ میلیارد دلار (رشد ۸۹ درصدی) و در حوزهٔ واردات کالا نیز از ۱۸,۷ میلیارد دلار به ۲۳,۱ میلیارد دلار در سال (رشد ۲۲ درصدی) رسیده است. این رشد در حوزهٔ تجارت خدمات مشخص‌تر است، به گونه‌ای که در بازهٔ زمانی یاد شده، صادرات خدمات عراق از ۰,۳۵ میلیارد دلار به ۵,۶۵ میلیارد دلار رسیده (رشد ۱۵۰۰ درصدی) و واردات خدمات این کشور نیز از ۵,۰۳ میلیارد دلار در سال به ۱۶,۱۵ میلیارد دلار در سال رسیده است (رشد ۲۲۱ درصدی). با این حال، هنوز به ویژه بخش صادرات این کشور، با محدودیت‌های پرشماری مواجه است و به عنوان نمونه، در

حوزه شاخص‌هایی مانند تنوع محصولات صادراتی و تنوع بازارهای صادراتی بسیار توسعه نیافته به شمار می‌آید. در سال ۲۰۱۷، محصولات صادراتی عراق تنها ۱۷ مورد و شمار بازارهای صادراتی این کشور محدود به ۱۰ مورد بوده است. در مجموع، از منظر برنامه AFT سازمان تجارت جهانی، کماکان مهمترین مشکلات توسعه تجارت در عراق برقرار است و اولویت‌های اصلی، پیوستن به سازمان تجارت جهانی، تسهیل تجارت و توسعه خدمات برشمرده شده است.^۱

بر مبنای بررسی‌های سال ۲۰۱۸ به بعد نیز روند اصلاحات اقتصادی در عراق بسیار کند ارزیابی شده است. محدودیت‌های مشخصی بر واردات برخی کالاها ایجاد شده است که از آن جمله می‌توان افزایش در تعرفه‌ها و کاهش یا توقف مجوزهای صادرات را نام برد. این اقدامات البته برای تشویق تولید داخلی در پیش گرفته شده‌اند، اما در هر حال روند تجارت در این کشور را با اشکالاتی مواجه کرده است. به عنوان نمونه، در سال ۲۰۲۰ شرکت دولتی نمایشگاه‌ها و خدمات تجاری عراق^۲ که زیرمجموعه وزارت تجارت این کشور به شمار می‌آید، یک قرارداد با شرکت آلمانی TUV راینلند^۳ امضا کرد تا برای مجموعه‌ای از گروه‌های کالایی که به عراق صادر می‌شد، در کشور مبدأ بازرسی‌هایی به عمل بیاورد. بعد از مدتی تأخیر، دولت عراق این طرح را اجرایی کرد که به موجب آن، صادرکنندگان یا کارگزاران آن‌ها موظف بودند یک گواهی برای ثبت کالا را دریافت کنند تا مجوز واردات بگیرند. این رویه منجر به کند و پرهزینه شدن فرایند صادرات به عراق در مقایسه با دیگر بازارها شده و فرایند مجوزگیری را مضاعف کرده است.^۴ فساد یکی از مشکلات اصلی کشور عراق است. در حال حاضر، بسیاری از فعالان اقتصادی خارجی در هنگام تجارت با طرف‌های عراقی با درخواست رشوه از سوی مقام‌های دولتی در سطوح مختلف مواجه می‌شوند. این فساد که در همه حوزه‌ها وجود دارد، ریشه در ساختار و تنظیم دولتی اقتصاد، نظام قیمت گذاری دستوری و مداخلات بوروکراتیک در بازارها دارد. بنابراین، اصلاحات در این زمینه امری زمان‌بر خواهد بود. دولت در سال‌های گذشته قدم‌هایی برای اصلاحات برداشته است و برخی مقام‌های بسیار رده بالای دولتی در این حوزه به دادگاه کشانده شده‌اند؛ با این حال، این نظارت‌ها ناکافی، غیرمستمر و اغلب در خدمت رقابت‌های جناحی سیاسی در خود دولت عراق هستند.

به لحاظ شاخص تخصصی‌سازی RCA، تخصصی‌ترین محصولات تولیدی در عراق نفت خام، ذغال سنگ، طلا، نفت پالایش‌شده و آلکی بنزن هستند. به همین ترتیب و بر اساس داده‌های شاخص‌های مرتبط، مهمترین فرصت‌های صادراتی به عراق شامل گاز، آمونیاک، دانه کائو، روغن نخل، کتان خام، آهن و سولفور هستند که در جدول زیر قابل مشاهده‌اند.

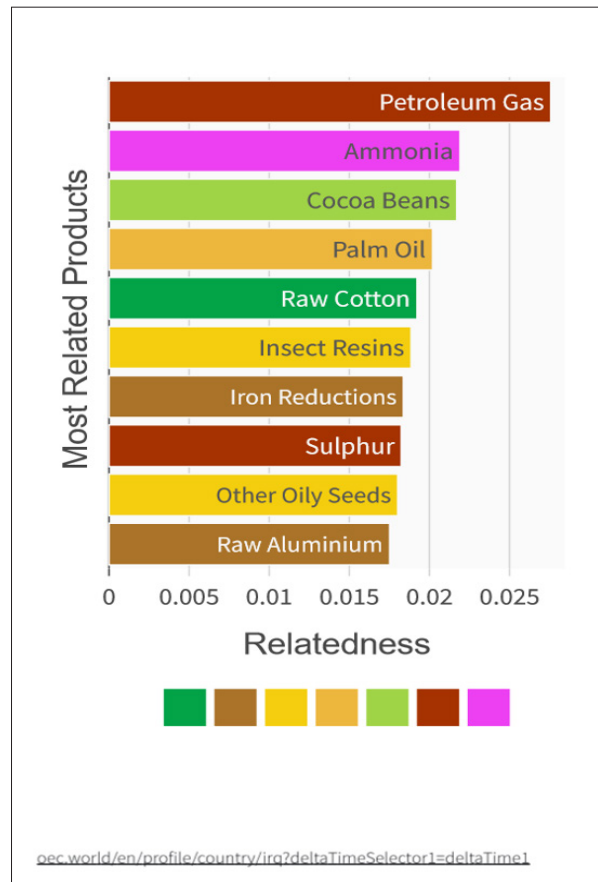
1- WTO

2- Iraqi Fairs and Commercial Services

3- TUV Rhineland

4- International Trade Administration of the United States of America-5

تصویر ۴- فرصت‌های صادراتی عراق

با این حال، در مجموع طی بیست سال گذشته اقتصاد عراق پیچیدگی خود را تا حد اندکی از دست داده است و از رتبه ۸۸ به رتبه ۹۰ جهان بر اساس شاخص ECI نزول پیدا کرده است. این جایگاه پایین‌تر از تمام همسایگان است و برای مقایسه، رتبه ترکیه (۲۰۲۰) ۴۰، عربستان سعودی ۳۲، کویت ۵۶ و سوریه (۲۰۱۴) ۶۴ است. جایگاه ایران در این شاخص در سال ۲۰۲۰ رتبه ۶۵ و یک پله پایین‌تر از سوریه سال ۲۰۱۴ است.^۱

1- <https://oec.world/en/profile/country/irq?deltaTimeSelector1=deltaTime1>

عراق: نشانه‌ای از تغییر روندها در بازار انرژی‌های فسیلی

یک نکته مهم در مورد تجارت خارجی عراق روند رشد شرکای تجاری این کشور در بلندمدت و کوتاه‌مدت است. بر اساس داده‌های نهاد رصد پیچیدگی اقتصادی^۱ (OEC)، سریعترین رشد بازارهای صادراتی عراق در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ مربوط به کشورهای چین، ترکیه و هند است. هم‌زمان، سریعترین بازارهای وارداتی عراق در بازه زمانی ذکر شده نیز دقیقاً متعلق به همین کشورها و به همان ترتیب است: چین، ترکیه و هند. مسئله وقتی جالب‌تر می‌شود که در بازه زمانی ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۰ نیز تقریباً با همین نتایج روبه‌رو بوده‌ایم: چین، ترکیه، امارات و هند که به همین ترتیب سریعترین رشد را در بازارهای صادراتی عراق طی یک دهه منتهی به ۲۰۲۰ داشته‌اند و هم سریعترین رشد در بازارهای وارداتی عراق را به خود اختصاص داده‌اند، تنها در حوزه واردات جای ترکیه با امارات عوض شده است؛ در بازه ده ساله مورد بحث، چین ۱۱,۴ میلیارد دلار، ترکیه ۸ میلیارد دلار و هند ۷,۸۷ میلیارد دلار از صادرات عراق را به خود اختصاص داده‌اند و در مقابل چین با ۷,۳۳ میلیارد دلار، ترکیه با ۳,۱ میلیارد دلار و هند با ۷۷۲ میلیون دلار بر بازار واردات عراق حاکم بوده‌اند. در یک سال مالی منتهی به ۲۰۲۰ نیز ترکیه، مصر و بریتانیا سریعترین رشد در میان بازارهای صادراتی عراق و چین، آرژانتین و بلژیک سریعترین رشد در میان بازارهای وارداتی این کشور را به خود اختصاص داده‌اند.^۲ نکته اینجا است که با توجه به اینکه عمده‌ترین صادرات عراق به این کشورها شامل نفت است، هم‌زمانی رشد جایگاه شرکای اصلی تجاری عراق در واردات و صادرات نشانگر یک روند نسبتاً جدید در بازار انرژی و به دنبال آن، بازار تجارت بین‌المللی کالاهای غیرنفتی است. به این ترتیب با توجه به تغییر جایگاه انرژی‌های فسیلی در سلسله مراتب استراتژیک بازارهای جهانی، نه تنها نفت به‌عنوان یک کالای استراتژیک مطرح نیست، بلکه یافتن خریداران جدید نیازمند تدارکاتی است که از جمله، اصلاح موازنه تجاری در روابط دوجانبه میان خریدار-فروشنده نفتی و جایگزینی ارزش نفت صادراتی با کالاهای وارداتی از کشور تقاضا کننده اهمیت پیدا می‌کند. رشد هم‌زمان شرکای وارداتی و صادراتی عراق طی یک دهه اخیر یک مثال روشن از همین روند است.

بخش سوم) روابط تجاری ایران و عراق

از سال ۲۰۰۳ توسعه روابط با عراق اهمیت بسزایی برای ایران داشته است؛ با شروع تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران توسعه روابط اقتصادی میان دو کشور بیش‌ازپیش اهمیت یافت و هم‌زمان با تنگ‌تر شدن دایره تحریم‌ها، توجه به این روابط بیش‌تر شد؛ به طوری که در حال حاضر، عراق پس از چین دومین مقصد صادرات محصولات ایرانی محسوب می‌شود و راینی‌ها برای افزایش روابط تجاری به ۲۰ میلیارد دلار در سال در جریان است.^۳ جدول شماره ۱ حجم و ارزش صادرات و واردات کالا میان ایران و عراق را نشان می‌دهد.

1- Observatory of Economic Complexity

2- <https://oec.world/en/profile/country/irq?deltaTimeSelector1=deltaTime1>

جدول ۱- صادرات و واردات کالا میان ایران و عراق

سال	صادرات		واردات	
	وزن (متریک تن)	ارزش (میلیون دلار)	وزن (متریک تن)	ارزش (میلیون دلار)
۱۳۹۴	۱۴۵۰۲۸۴۱/۷	۶۲۲۵	اطلاعات موجود نیست	
۱۳۹۵	۱۴۲۹۲۵۸۲/۳	۶۱۳۱	۵۲۱۴۹/۶	۵۰/۳
۱۳۹۶	۱۳۲۵۴۳۷۲/۷	۶۵۵۴	۱۲۹۳۸۰	۸۹/۷
۱۳۹۷	۱۹۸۸۴۶۹۵/۵	۸۹۹۰	۷۳۷۲۶/۲	۵۸/۸
۱۳۹۸	۲۵۸۴۰۳۱۲/۵	۹۰۲۶	۱۳۱۵۷۲/۴	۱۲۸/۵
۱۳۹۹	۲۵۶۱۴۹۷۲/۳	۷۴۳۰	۱۰۳۰۴۳/۷	۱۳۴/۵
۱۴۰۰	۲۹۸۸۱۸۸۷/۴	۸۹۰۰	۲۷۰۲۱۹۸/۳	۱۱۹۶

بر اساس اطلاعات سال ۲۰۱۸، پلاستیک‌ها (۱/۲۸ میلیارد دلار)، سبزیجات و ریشه‌ها (۶۶۶ میلیون دلار)، آهن و فولاد (۶۱۹ میلیون دلار)، محصولات لبنی، تخم مرغ و عسل (۴۴۴ میلیون دلار)، میوه تازه و خشک و انواع مغزهای خوراکی (۴۲۵ میلیون دلار)، محصولات آهن و فولاد (۳۸۷ میلیون دلار)، محصولات سرامیکی (۳۲۵ میلیون دلار)، ماشین‌آلات صنعتی، راکتورهای هسته‌ای و بویلرها (۲۸۴ میلیون دلار)، غلات، آرد، نشاسته و فرآورده‌های شیر (۲۴۴ میلیون دلار)، فرش و کفپوش‌های منسوج (۱۷۷/۶ میلیون دلار)، دارو (۱۵۴ میلیون دلار)، سنگ و مصالح ساختمانی (۱۴۱ میلیون دلار)، شیشه و فرآورده‌های آن (۱۳۸/۳ میلیون دلار)، مواد شیمیایی آلی (۱۳۸ میلیون دلار)، انواع قند و شکر شیرینی‌پزی (۱۲۹/۸ میلیون دلار)، نمک، گوگرد، خاک و آهک (۱۱۱/۵ میلیون دلار)، وسایل نقلیه غیرریلی (۱۰۱ میلیون دلار) و صابون‌ها، روان‌کننده‌ها، موم، شمع و خمیرهای مدل‌سازی (۹۴ میلیون دلار) مهم‌ترین اقلام صادراتی ایران به عراق را تشکیل می‌دهد.^۲

در مقابل، مهم‌ترین کالاهای وارد شده از عراق به ایران شامل آلیاژهای آلومینیوم، ضایعات آلومینیوم، یراق‌آلات مورد استفاده در ساختمان‌سازی، کوره‌ها و فرهای القایی، ماشین‌آلات حلاجی، کاغذ و مقوا، لاستیک و تایر خودرو و محصولات منسوج هستند.^۳

علاوه بر صادرات کالاهای ایرانی به عراق، این کشور از حیث صادرات برق و گاز نیز برای ایران اهمیت داشته است. بر اساس توافقی که در مرداد ماه ۱۴۰۱ میان ایران و عراق امضا شده است، ایران در زمان توانایی شبکه، در مدت ۵ سال ۴۰۰ مگاوات برق به عراق صادر خواهد کرد.^۴ همچنین عراق روزانه به ۵۰ تا ۵۵ میلیون متر مکعب گاز نیازمند است که ۴۰ میلیون متر مکعب از این تقاضا توسط ایران تأمین

۱- گمرک جمهوری اسلامی ایران

۳- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

۴- ایسنا

این در حالی است که برخی مقام‌های ایرانی رقم‌های متفاوتی را از مجموع صادرات برق ایران به عراق ذکر می‌کنند.

می‌شود.^۱ عمده گاز وارداتی عراق از ایران برای تولید برق به نیروگاه‌های این کشور تزریق می‌شود. علیرغم اعمال تحریم‌های شدید به بخش انرژی ایران از سوی ایالات متحده، وابستگی شدید عراق به واردات انرژی از ایران، سبب شد تا حتی در دوره ریاست جمهوری پیشین ایالات متحده نیز معافیت‌هایی در بازه‌های ۹۰ و ۱۲۰ روزه برای عراق در نظر گرفته شود؛ موضوعی که همچنان پا بر جا است؛ هر چند تحریم‌های آمریکا علیه بانک‌های ایرانی سبب شده است تا پرداخت مطالبات ایران از سوی عراق با تعویق‌های پی در پی همراه باشد.

اگر چه رقم مشخصی از میزان صادرات برق و گاز ایران به عراق اعلام نشده است، با توجه به این که معاون اقتصادی وزیر امور خارجه ایران، مجموع تجارت ایران و عراق را حدود ۱۴ میلیارد دلار اعلام کرده است،^۲ می‌توان نتیجه گرفت که مجموع صادرات انرژی به عراق حدود ۴ میلیارد دلار است. در کنار فرصت‌ها و مزیت‌های تجارت با عراق از جمله مرز مشترک طولانی، تراکم جمعیتی عراق در نیمه شرقی این کشور - و در نتیجه کاهش هزینه حمل‌ونقل - و ۱۴ گذرگاه رسمی و بازارچه‌ای، دشواری‌هایی نیز در مسیر وجود دارد؛ این مشکلات عموماً ناشی از ناهماهنگی‌های بوروکراتیک از یک سو و ضعف زیرساخت‌های دو کشور از سوی دیگر است که در برخی موارد به موانعی جدی برای گسترش روابط تجاری-اقتصادی دو کشور تبدیل شده‌اند.

تأخیر در صدور ویزا برای بازرگانان ایرانی، ناهماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی مرتبط با بحث صادرات به عراق، اجرایی نشدن تفاهم‌نامه‌های صورت گرفته میان مقام‌های دو کشور در بخش‌های مختلف خصوصاً بین مقام‌های استانی دو کشور، عدم توسعه روابط اجرایی میان بانک‌های دو کشور، محدودیت‌های موجود برای تردد کامیون‌های دو طرف در خاک یکدیگر، ناکافی بودن سطح و میزان تسهیلات اعطایی بانک‌ها و پوشش‌های صندوق ضمانت صادرات، بالا بودن هزینه حمل‌ونقل در کشور، عدم استفاده مناسب از فرصت‌های خرید بخش دولتی عراق، عدم استفاده مناسب از ظرفیت‌های کشور برای جذب توریست در حوزه پزشکی و سلامت، عدم توسعه ظرفیت‌های استان‌های مرزی برای تولید صادراتی با اولویت بازار عراق، ناکافی بودن امکانات و تجهیزات طرف عراقی در مرزهای مشترک، ناکافی بودن امکانات و تجهیزات بازارچه‌های مرزی، مناسب نبودن رویه‌ها و امکانات برای ترانزیت کالا به عراق، عدم توسعه متناسب صادرات خدمات فنی و مهندسی و مشکلات صدور گواهی کنترل کیفیت برای کالاهای صادراتی ایران به عراق توسط شرکت‌های بازرسی بین‌المللی تعیین شده از سوی دولت عراق مهم‌ترین دشواری‌های موجود در توسعه روابط تجاری دو کشور دانسته می‌شود.^۳

با توجه به موارد ذکر شده، سازمان توسعه تجارت ایران، مجموعه‌ای از اقدامات اجرایی را به عنوان راهکارهای گسترش تجارت میان ایران و عراق معرفی کرده است. جدول شماره ۲ این اقدامات را در هفت حوزه سیاست‌گذاری و بروکراسی، تجاری، حمل‌ونقل، آموزشی، زیرساختی، استانداردها و بانکی و مالی بر شمرده است.

۱- ایلنا

۲- خبرگزاری مهر

۳- صافدل، حمید، فرصت‌های توسعه روابط اقتصادی با جمهوری عراق، سازمان توسعه تجارت

جدول ۲- اقدامات اجرایی جهت توسعه مبادلات تجاری ایران و عراق

حوزه	اقدام
سیاست‌گذاری و بروکرسی	<ul style="list-style-type: none"> تشکیل منظم جلسات کمیته مشترک بازرگانی با کشور عراق به منظور توسعه همکاری‌های تجاری برگزاری نشست مشترک سازمان‌های بازرگانی استان‌های مرزی همجوار با کشور عراق و بررسی زمینه‌های همکاری هر استان به طور مستقل شناسایی تجار عمده و خوشنام (واردکنندگان اصلی عراق) توسط اتاق بازرگانی جهت نشست‌های تخصصی و مستمر با صادرکنندگان و تولیدکنندگان برتر ایران برگزاری همایش کاربردی شناخت فرصت‌های تجاری ایران و عراق در مناطق مختلف عراق با حضور سرمایه‌گذاران علاقه‌مند از طریق تشکل‌ها و انجمن‌های تخصصی به ویژه اتاق‌های بازرگانی با توجه به برنامه و طرح‌های دولت عراق در حوزه سرمایه‌گذاری و زیربنایی ضرورت ساماندهی حضور بنگاه‌های اقتصادی توانمند و برتر در نمایشگاه‌های ایران در شهرهای مختلف عراق و همچنین حضور در ترکیب هیات‌های اقتصادی اعزامی به آن کشور با حمایت سازمان توسعه تجارت ایران حمایت سازمان‌ها، وزارتخانه‌ها و سیستم بانکی جهت ایجاد و راه‌اندازی منطقه آزاد تجاری صنعتی سلیمانیه به منظور حضور واحدهای تولیدی صادراتی ایران انجام مطالعات جامع بازار عراق در گروه‌های مختلف کالایی به صورت مستمر و برنامه‌ریزی شده توسط بنگاه‌ها و تشکل‌های تخصصی با هدف شناخت برنامه رقبا و وضعیت کالاهای ایرانی تعدیل رویه‌های سنتی تجارت به روش‌های به روز و علمی از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی جهت فعالان امور تجاری تسهیل صدور و یا لغو روادید برای شرکت‌ها و صادرکنندگان فعال در بازار عراق افزایش و هماهنگ کردن ایام تعطیل و ساعات کاری گمرکات مرزی دو طرف تعامل مستمر میان گمرک مناطق مرزی با گمرکات عراق در جهت تسهیل امور تجاری و ایجاد وحدت رویه تقویت کادر گمرکات هم مرز با عراق با نیروهای فنی و متخصص
تجاری	<ul style="list-style-type: none"> تاسیس مراکز تجاری توسط بخش خصوصی با حمایت مالی سازمان توسعه تجارت در بغداد و بصره و عرضه وسیع کالاهای ایرانی برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی در استان‌های مرزی همجوار عراق با مشارکت و حضور شرکت‌ها و فعالان اقتصادی عراق کمک به بازاریابی بنگاه‌ها، ایجاد وب سایت‌ها و طرح‌های تبلیغاتی، فرهنگ‌سازی صادرات با پرداخت کمک هزینه‌های مربوطه فراهم کردن شرایط مناسب برای ایجاد رابطه پایدار و بلند مدت بین دو کشور از طریق سرمایه‌گذاری مشترک، تعریف و اجرای شبکه توزیع کالا به صورت مشترک، ایجاد شرکت‌های مشترک و انتخاب نمایندگی از تجار عراقی در شهرهای مختلف عراق ضرورت مدیریت صادرات کالاهای و خدمات همگن از طریق استقرار و حضور مؤثر انجمن‌ها و تشکل‌های تخصصی صادراتی نظیر مدل اجرا شده توسط رقبای تجاری
حمل و نقل	<ul style="list-style-type: none"> بسترسازی جهت ایجاد شرکت مشترک حمل و نقل اجرای حمل یکسره کالا بین ایران و عراق از طریق رایزنی با مقام‌های ذیصلاح عراقی تلاش جهت خرید و یا اجاره اسکله در یکی از بنادر دارای پتانسیل عراق نظیر ام القصر از طریق سرمایه‌گذاران بخش خصوصی افزایش پروازهای هوایی بین دو کشور از طریق فرودگاه‌های بین‌المللی شهرهای دارای پتانسیل ایران و عراق هماهنگی و پیگیری مستمر با هدف استفاده از ظرفیت‌های خالی بندر امام خمینی جهت واردات کالاهای مورد نیاز کشور عراق نظارت بر فرآیند حمل و نقل و توزیع کالا در کشور عراق

<ul style="list-style-type: none"> • استفاده از نیروهای بومی عراقی جهت اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات تجاری آن کشور به فعالان اقتصادی ایرانی • برگزاری جلسات میز عراق سازمان توسعه تجارت با اتحادیه‌های تولیدی، صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی، بانک‌ها، شرکت‌های بیمه و فعالان اقتصادی با هدف شناسایی نیازهای کشور عراق و راه‌های تامین آن • اعزام تیم‌های کارشناسی جهت بررسی نحوه مشارکت شرکت‌های خدمات فنی و مهندسی ایران در پروژه‌های خدمات فنی و مهندسی در منطقه اقلیم کردستان عراق 	آموزشی
<ul style="list-style-type: none"> • هم‌افزایی کلیه دستگاه‌های اجرایی و دولتی جهت تجهیز و آماده‌سازی پایانه‌های صادراتی در مرزهای غربی کشور و تقویت امکانات گمرکات، سکوی بارگیری، سردخانه‌ها و انبارها، نصب جرثقیل و باسکول و ارائه کمک‌های فنی و مهندسی به طرف‌های عراقی جهت تجهیز و افزایش امکانات مرزی مشابه • تجهیز آزمایشگاه‌های مرزی ایران با عراق • در اولویت قرار دادن موضوع مکانیزه کردن کلیه فرایندهای تجاری در گمرکات رسمی و بازارچه‌های مرزی با عراق • تکمیل زیرساخت‌های مناطق مرزی با عراق نظیر شلمچه، چذابه، مهران، خسروی، پرویز خان، باشماق و تمرچین • هماهنگی و پیگیری مستمر جهت اتصال خطوط ریلی ایران به خطوط ریلی عراق خصوصاً در منطقه شلمچه-بصره 	زیرساختی
<ul style="list-style-type: none"> • نهایی کردن تطبیق استانداردهای کالایی بین دو کشور • ممانعت از صدور کالاهای بی کیفیت به عراق از طریق توسعه همکاری بین سازمان‌های استاندارد ایران و عراق و همچنین انعکاس نتایج بررسی‌های میدانی به طرف مقابل • تدوین ساختار اجرایی شناسایی کالاهای فاقد کیفیت در بازار عراق توسط موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران با همکاری سازمان توسعه تجارت ایران • هماهنگی با هم‌تایان عراقی جهت پذیرش استاندارد ایران یا افزایش تعداد شرکت‌های بازرسی مورد تایید عراق در ایران در جهت تسهیل در امر صادرات 	استانداردها
<ul style="list-style-type: none"> • ضرورت ایجاد شعبات ارزی و ریالی و تقویت باجه‌های بانکی و تبدیل آن‌ها به شعبه در نقاط دارای پتانسیل در گمرکات مرزی با عراق • توسعه و تقویت صرافی‌های بزرگ در دو کشور • تلاش برای استقرار شعب بانک‌ها و توسعه خدمات بانک‌های دولتی و خصوصی ایران در شهرهای عراق • در اولویت قراردادن تسهیلات بانکی مورد نیاز صادرکنندگان به عراق توسط بانک توسعه صادرات و سایر بانک‌های تجاری • توسعه سقف پوشش خدمات صندوق ضمانت صادرات ایران به اقلیم کردستان عراق در ارتباط با خدمات فنی مهندسی • ضرورت تهیه و تدوین بسته حمایتی بانکی با نگاه ویژه به بازار عراق توسط بانک مرکزی • افزایش سرمایه بانک‌های فعال در زمینه مبادلات تجاری ایران و عراق و همچنین صندوق ضمانت صادرات در راستای افزایش تسهیلات به بنگاه‌های اقتصادی 	بانکی و مالی

در مجموع می‌توان گفت با توجه به مزیت‌های نسبی ایران در خصوص تجارت با عراق همچون نزدیکی جغرافیایی و تجربه انباشته شده در دهه گذشته، روابط تجاری دو کشور از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ هر چند ایران در بازار عراق با رقبای قدرتمندی همچون ترکیه روبه‌رو است با این حال بخش خصوصی و دولتی ایران توانسته‌اند با شناسایی مزیت‌های خود از یک سو و نیازمندی‌های عراق از سوی دیگر، جایگاه خود در این بازار را پیدا کنند. با این وجود فعالان اقتصادی ایران تحت تأثیر فقدان تجربه در خصوص سرمایه‌گذاری خارجی از یک طرف و مشکلات امنیتی عراق از طرف دیگر، هنوز به شکلی جدی

وارد حوزه سرمایه‌گذاری مستقیم در عراق نشده‌اند، این در حالی است که با توجه به توانمندی‌های ایران و نیازمندی‌های عراق، این حوزه از پتانسیل بالایی برخوردار است.

در خصوص وابستگی عراق به ایران در حوزه انرژی، هر چند دولت این کشور با هدف کاهش این وابستگی مذاکراتی را با سایر کشورهای منطقه از جمله عربستان آغاز کرده است، به نظر می‌رسد در میان مدت این کشور به گزینه جایگزین ایران بدل نخواهد شد.

در هر حال چه در صورت تداوم تحریم‌های آمریکا علیه ایران و چه در صورت برداشته شدن این تحریم‌ها، با توجه به پتانسیل‌های تجاری دو کشور و نیز اهمیت بسزای توسعه روابط با عراق برای تصمیم‌گیرندگان ایرانی، علیرغم تمام محدودیت‌ها و ناهماهنگی‌هایی که به آن اشاره شد، دست کم در میان مدت شاهد توسعه روابط اقتصادی دو کشور خواهیم بود. با این حال این پرسش مطرح است که با توجه به سیاست‌های توسعه‌ای دولت عراق و با فرض پیشرفت این کشور در مسیرهای مشخص شده در اسناد بالادستی، آیا ایران قادر خواهد بود جایگاه خود در بازار و اقتصاد عراق را در بلند مدت حفظ کند؟

بخش چهارم) پیشنهادهای و توصیه‌های سیاست‌گذاری

- سیاست‌های اقتصادی حاکم بر عراق در نزدیک به ۵۰ سال گذشته عملاً مانعی بزرگ برای توسعه یک بخش خصوصی توانمند ایجاد کرده است. سیاست‌های حمایتی دولت از بخش خصوصی و ضعف این بخش فرصت مناسبی برای مشارکت بخش خصوصی ایران در فرایند بازسازی عراق در قالب سرمایه‌گذاری مشترک یا تشکیل شرکت‌های مشترک فراهم می‌کند.
- به واسطه تحریم‌ها علیه ایران، عراق در پرداخت بدهی خود بابت خرید گاز و برق از ایران با مشکل روبه‌رو بوده است؛ از مطالبات دولت ایران نزد بانک‌های عراق می‌توان به عنوان منبع فاینانس پروژه‌های شرکت‌های ایرانی در عراق استفاده کرد.
- فرسودگی روش‌ها و ابزارهای کشاورزی عراق احتمالاً این کشور را به بازاری مهم، هم از نظر خدمات مشاوره‌ای و هم از حیث به روز کردن تجهیزات کشاورزی تبدیل خواهد کرد. علاوه بر فروش تجهیزات کشاورزی به عراق از سوی شرکت‌های ایرانی، احداث خطوط تولید این ماشین‌آلات در عراق (با شرط تضمین فروش آن‌ها از سوی دولت عراق) می‌تواند فرصت مناسبی برای تعمیق روابط اقتصادی دو کشور باشد.
- یکی از زمینه‌هایی که بالقوه می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه همکاری‌های اقتصادی دو کشور باشد، حوزه راه و ساختمان‌سازی است. شرکت‌های ایرانی هم از توانمندی‌های لازم برای اجرا و هم تأمین ملزومات اینگونه پروژه‌ها برخوردار هستند. از سوی دیگر فرسودگی زیرساخت‌های جاده‌ای و ساختمانی عراق به واسطه جنگ، سبب شده است تا دولت عراق توجه ویژه‌ای به این حوزه داشته باشد. این حوزه در اسناد بالادستی عراق به عنوان یکی از بسترهای دارای اولویت برای ورود بخش خصوصی عراق و سرمایه‌گذاری خارجی معرفی شده است که می‌تواند فرصت‌های مناسبی را در اختیار

شرکت‌های ایرانی قرار دهد.

- بهره‌گیری از فرصت تمایل دولت عراق به انعقاد توافقات تجاری با کشورهای منطقه، مستلزم افزایش واردات از عراق است؛ بدون در نظر گرفتن صادرات انرژی از ایران، در شرایطی که عراق در حوزه کالایی با تراز تجاری به شدت منفی روبه‌رو است، احتمالاً بغداد تمایلی به انعقاد توافق تجارت ترجیحی با ایران نخواهد داشت. در هر حال، با توجه به روابط موجود و انباشت تجربه طی سال‌های اخیر، سیاست‌گذاران ایرانی در تمام سطوح می‌توانند از شرایط گذار و بازتعریف وضعیت تجاری-اقتصادی عراق برای پیشبرد یک قرارداد تجارت ترجیحی میان دو کشور بهره ببرند تا زیرساخت نهادی ضروری جهت توسعه روابط ایجاد شود.
- تجارت خدمات یکی از حوزه‌های کمتر پرداخته شده در روابط میان ایران و عراق است. در حالی که در برخی حوزه‌ها مانند توریسم مذهبی فعالیت‌هایی از سوی ایران صورت گرفته که آن هم کمتر جنبه اقتصادی داشته است، در حوزه‌های دیگر مانند توریسم درمانی کشور ایران از پتانسیل‌های بالایی برای ارائه خدمات به اتباع عراقی برخوردار است. با توجه به ضعف شبکه درمانی و بهداشتی دولت عراق، در حال حاضر، بسیاری از اتباع عراقی برای درمان به ترکیه و حتی هندوستان مسافرت می‌کنند. هرچند در دوره‌هایی ایران نیز به یکی از مقاصد جذاب تبدیل شده بود، فقدان زیرساخت‌ها و شرکت‌های ارائه دهنده خدمات آسیب‌های مهمی به این مسئله وارد کرد. این امر می‌تواند توسط بخش خصوصی مورد توجه قرار گیرد.